

ПРІОРИТЕТ ХАРКІВСЬКОЇ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ШКОЛИ У РОЗРОБЦІ ПИТАНЬ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСІБ

©Ольховський В.О., Кравченко Ю.М.,¹ Губін М.В.,
Бондаренко В.В., Сокол В.К.

Харківський національний медичний університет
Харківське обласне бюро судово-медичної експертизи 1

Резюме. Стаття присвячена внеску професорів та викладачів кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. заслуженого професора М.С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету у наукову розробку питань ідентифікації осіб у судово-медичній практиці. Підкреслена пріоритетність харківських вчених в дослідженні даного питання. Наведені та проаналізовані у хронологічному порядку головні фундаментальні наукові праці харківських судових медиків та їх вагомий внесок у розвиток вітчизняними вченими проблеми судово-медичної ідентифікації осіб, починаючи з середини ХІХ до початку ХХІ століття.

Ключові слова: судова медицина, ідентифікація осіб, харківська судово-медична школа.

Кафедра судової медицини, медичного правознавства імені заслуженого професора Миколи Сергійовича Бокаріуса Харківського національного медичного університету, як відомо, є найстарішою серед профільних кафедр (курсів) вищих медичних навчальних закладів України – заснована у 1804 році. [1]. За 214 років існування кафедри її професори та викладачі досліджували широке коло нагальних питань теорії та практики судово-медичної науки, які увійшли до скарбниці вітчизняної та світової судово-медичної експертизи. Серед них провідне місце посідають й роботи з дослідження питань ідентифікації людини.

Підготовчим етапом у цьому напрямку став 1851 рік, коли завідувач кафедри професор Іван Опанасович Свиридов виступив на урочистих зборах університету з актовою промовою «О судебномедицинском исследовании душевных болезней и о соматической теории оных». Це був перший науковий результат судово-медичної експертизи живих осіб на Україні. 1866 рік також ознаменувався для Імператорського Харківського університету важливою подією - прозектор кафедри анатомії Ф.В. Ган захистив докторську дисертацію на тему «О судебномедицинском исследовании кровяных следов». Дана робота стала першою по дослідженню речових доказів у Харківському університеті, а, можливо, й в Україні. У 1867 році на кафедрі судової медицини був створений судово-медичний кабінет. Із цього часу викладачами кафедри стали проводитися мікроскопічні й мікрохімічні дослідження для потреб судово-медичної практики того часу.

Знаковим, у розробці харківськими вченими питань ідентифікації осіб, слід вважати 1886 рік, коли прозектор кафедри судової медицини Микола Олександрович Оболонський захистив докторську дисертацію на тему «О волосах в судебномедицинском отношении» (Рис. 1). Дана робота стала не лише продовженням напрямку в наукових дослідженнях кафедри – експертизі речових доказів, а й заклала міцний фундамент наукового кредо кафедри на багато років вперед. В дисертації М.О. Оболонський навіз результати власних досліджень волосся людини і деяких тварин на макроскопічному і мікроскопічному рівнях, супроводжуючи їх чудовими і точними з анатомічної і гістологічної точки зору ілюстраціями. Стосовно волосся людини, автор вивчає статеві, вікові та регіональні особливості його будови. На той час це була піонерська робота з питань можливостей ідентифікації осіб у вітчизняній судово-медичній науці на прикладі анатомічних та гістологічних особливостей будови волосся людини та відмінностей його будови у деяких тварин. Слід підкреслити, що докторська дисертація відомого російського вченого судового медика П.А. Мінакова з такою точно назвою («О волосах в судебномедицинском отношении») та об'єктами дослідження була захищена в Москві лише у 1894 році.

Кількість наукових праць, присвячених дослідженню речових доказів, а отже і вирішенню питань ідентифікації, продовжилася за час завідування кафедрою професором Феодосієм Олексійовичем Патенко (1887 – 1910 роки) і особливо збільшилася в період керівництва кафедрою його учнем – у майбутньому заслуженим професором Миколою Сергійовичем Бокаріусом (1910–1931 роки). Професор Ф.О. Патенко, зокрема, запропонував та розробив новий значно простий та доступний метод одержання спектра гемохромогена. Під керівництвом проф. Ф.О. Патенка, в 1888 році, почав свою діяльність Емілій Францович Беллін (надалі - доктор медичних наук), що залишив після себе більше 70 судово-медичних наукових праць. Найбільш відомий серед них - «Атлас судебной медицины растления и изнасилования» (1898 г.), який є першою на Україні подібною судово-медичною роботою. У 1891 році приват-доцентом кафедри став Сергій Павлович Дворніченко, який за науковим керівництвом проф. Ф.О. Патенка у 1893 році захистив докторську дисертацію на тему «К вопросу об отличии крови человека от млекопитающих животных в судебномедицинском отношении» (Рис. 2).

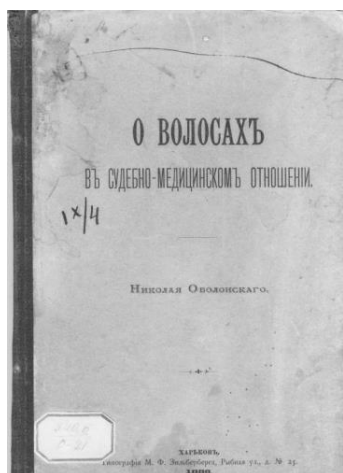

Рис.1

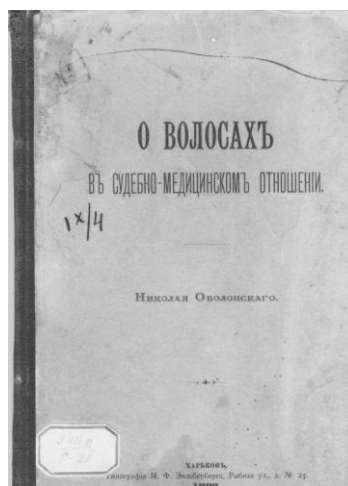

Рис.2

Визначною подією у подальшій розробці співробітниками кафедри питань ідентифікації став 1902 рік, коли прозектор кафедри М.С. Бокаріус захистив на вченій раді медичного факультету Московського університету докторську дисертацію на тему «Кристаллы Florence'a, их химическая природа и судебно-медицинское значение» (Рис.3). З цього часу саме питання ідентифікації осіб на основі запропонованих ним нових модифікацій мікроскопічних досліджень і реакцій на сперму, кров, волосся та інші біологічні об'єкти при судово-медичній експертизі стали змістом наукових розробок самого М.С. Бокаріуса та створеної ним наукової школи судових медиків Харкова [2]. Зокрема, під керівництвом проф. М.С. Бокаріуса у 1914 році викладачем кафедри А.Г. Бораковським була захищена докторська дисертація на тему «Реакция Barberio и ее судебно-медицинское значение» (Рис. 4). За результатами власних досліджень автор дійшов висновку, що вказана реакція не може бути визнана як специфічна при дослідженні плям сперми людини. А.Г. Бораковський вважає, що у цьому відношенні реакція Florence'a є більш вдалою для використання у випадках судово-медичної експертизи статевих злочинів.

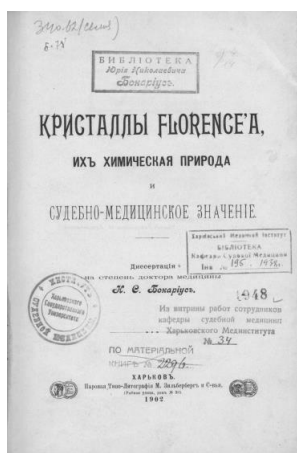

Рис. 3

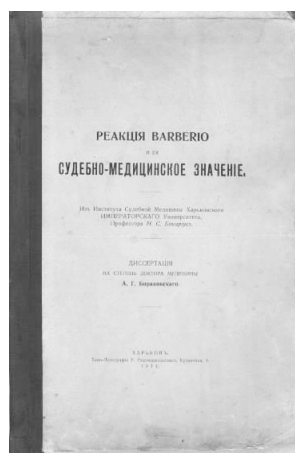

Рис.4

Продовжуючи плідно працювати, проф. М.С. Бокаріус одну за одною створює свої фундаментальні наукові праці: «О значении странгуляционной борозды при повешении», (1904 р.); «Судебно-медицинские микроскопические и микрохимические исследования вещественных доказательств», (1910 р.); «Краткий курс судебной медицины (в конспективном изложении для студентов)», (1911 р.); «Судебная медицина в изложении для юристов», (1915 р.); серію методичних рекомендацій для студентів «Сведения к практическим работам студентов по судебной медицине», у тому числі по дослідженню речових доказів, (1917- 1928 рр.); «Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании», (1925 р.); «Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его», (1929) «Судебная медицина для медиков и юристов» (1930 р.). Наведені роботи заслуженого професора М.С. Бокаріуса увійшли до скарбниці вітчизняної та світової судової медицини, стали класичними посібниками й настільними книгами для судових медиків і юристів першої половини ХХ століття. У свій час вони були переведені на багато мов світу й опубліковані в Європі та Америці [3].

У 1913 році для кафедри судової медицини був збудований окремий двоповерховий будинок, на базі якого проф. М.С. Бокаріус створює Інститут судової медицини Імператорського Харківського університету. Саме з

цього часу особливо широко розгорнулася багатогранна діяльність Миколи Сергійовича у напрямку встановлення більш тісного зв'язку між судовою медициною і криміналістикою та впровадження у судово-медичну науку криміналістичного напрямку. Вказаний Інститут став базою створеного в Харкові у 1923 році Обласного кабінету науково-судових експертиз, який у 1925 році отримав статус Харківського інституту науково-судової експертизи (сьогодні – це Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М.С. Бокаріуса). Директором новоствореного інституту було призначено проф. М.С. Бокаріуса. У своєму складі новостворений інститут мав декілька секцій, у тому числі секцію ідентифікації особи та фотографічних досліджень. Законодавча регламентація питань ідентифікації осіб в судово-медичній практиці вимагала від вчених науково-методичного забезпечення даної процесуальної дії. В ці роки проф. М.С. Бокаріус створює посібник з ідентифікації осіб за словесним портретом, досліджує папілярні візерунки підошовної поверхні та пальців стопи людини. Слід також нагадати, що ще у 1911 році він вперше у Харкові, а можливо й у всій Російській імперії, виконав дактилоскопічну експертизу [4]. Позитивну роль у методичному забезпеченні питань ідентифікації осіб у практиці судової медицини відіграли створені проф. М.С. Бокаріусом в кінці 1920-х років журнали «Архив криминологии и судебной медицины», а також «Питання криміналістики і науково-судової експертизи». На той час матеріали, які розміщувалися у цих журналах мали велике значення для органів розслідування та молодих судово-медичних експертів у підвищенні їх кваліфікації, зокрема й з проблеми ідентифікації осіб.

Надалі, після смерті заслуженого професора М.С. Бокаріуса, кафедру очолив його син – професор Микола Миколайович Бокаріус. Роботи проф. М.М. Бокаріуса та його учнів по дослідженню проблеми ідентифікації осіб, зокрема за рахунок судово-медичної експертизи речових доказів, що були виконані на кафедрі в середині та кінці ХХ століття, висунули їхніх авторів у число відомих вітчизняних фахівців із цих розділів судової медицини. Використовуючи нові на той час науково-технічні прийоми та досягнення, за науковим керівництвом проф. М.М. Бокаріуса, на кафедрі одна за одною захищаються кандидатські дисертації з проблематики ідентифікації осіб: «Реставрация прижизненного облика неизвестной личности на трупе в целях опознания» (автор – Л.Н. Наместникова, 1948 рік); «Судебно-медицинское и криминалистическое значение зубов человека и их следов» (автор – Г.Л. Голобродский, 1951 рік); «Использование спектрографического метода исследования в отдельных случаях судебно-медицинской практики» (автор – Н.Н. Стрелец, 1959 рік); «Судебно-медицинское исследование пятен спермы люминесцентным, фазово-контрастным и спектрографическим методами» (автор – В.И. Матвеев, 1960 рік); «Исследование костей человека спектрографическим методом с целью их идентификации» (автор – В.А. Татаренко, 1962 рік); «Диагностика пятен спермы методом эмиссионного спектрального анализа» (автор – Н.М. Губин, 1963 рік).

За керівництва кафедрою учнем професора М.М. Бокаріуса – професором Миколою Петровичем Марченко було продовжено дослідження речових доказів з метою ідентифікації осіб. Так, у 1969 році аспірантом кафедри Б.С. Лакізою була захищена кандидатська дисертація «Установление пола по крови и ее пятнам в судебно-медицинской практике».

Особливий внесок в дослідження питань ідентифікації осіб вніс учень професора М.М. Бокаріуса, у подальшому професор та завідувач кафедри Віктор Олександрович Татаренко, для якого дана проблематика була науковим кредо. Цьому питанню була присвячена його вище вказана кандидатська дисертація (Рис. 5), а вершиною його наукового доробку з вирішення питань ідентифікації осіб стала докторська дисертація «Судебно-медицинское исследование волос человека при определении их принадлежности», що була захищена у 1969 році. (Рис. 6).

Наведені наукові праці харківських вчених судових медиків відкрили нову сторінку в дослідженні питань ідентифікації осіб, стали класичними та увійшли у вітчизняні підручники і посібники ще й дотепер широко використовуються в судово-медичній практиці. Так, у 1999 р. проф. В.О. Татаренко видав монографію-керівництво «Эмиссионный спектральный анализ в судебно-медицинской практике. Практическое руководство», у якій він узагальнив свій багаторічний досвід і наукові результати інших дослідників по зазначеному питанню. Дана монографія ще й на сьогодні є оригінальною й першою серед подібних робіт не тільки харківських, а й українських судових медиків. Слід підкреслити, що питання ідентифікації людини в судово-медичній практиці знаходяться в полі зору науковців кафедри і в теперішній час [5-7].

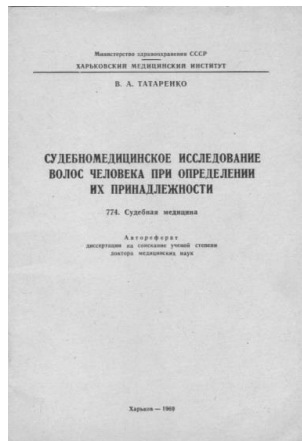

Рис. 5

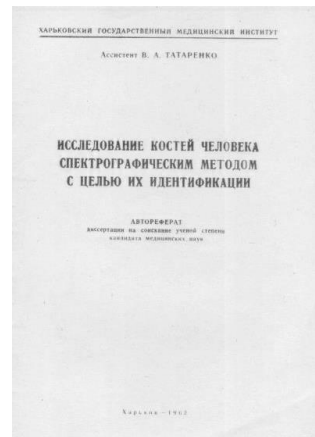

Рис. 6

Отже, наукові розробки харківських судових медиків внесли значний вклад в розвиток проблеми ідентифікації осіб, тривають уже більше 100 років і мають заслужене право вважатися пріоритетними серед подібних досліджень інших визначних представників вітчизняної судово-медичної науки. Перші дослідження харківських вчених стосувалися судово-медичної експертизи речових доказів - як одного з найважливіших чинників при вирішенні питань ідентифікації. Організаційно дана проблематика була сформована заслуженим професором М.С. Бокаріусом у 20-ті роки минулого століття як криміналістичний напрямок судово-медичної експертизи [8]. Саме такий підхід в практичній роботі судових медиків створив винятково сприятливий ґрунт для встановлення найбільш тісного контакту між судовими медиками й криміналістами, а звідси - й для найбільш успішного розвитку суміжних із криміналістикою розділів судової медицини.

Література

1. Лісовий ВМ, Ольховський ВО, Робак ІЮ. Народження кафедри (Уточнення дати заснування кафедри судової медицини, медичного правознавства ім. заслуженого професора М.С. Бокаріуса Харківського національного медичного університету). В: Збірник матеріалів науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нові судово-медичні підходи до вирішення проблем механічної травми». Одеса: Екологія; 2017. с. 152-3.
2. БСЭ. Москва; 1970. Т. 3: Бокариус Николай Сергеевич 1970. с. 470.
3. Цимбал МЛ, Дереча ЛМ. Роль М.С. Бокаріуса у становленні вітчизняної криміналістики і судової експертизи. В: Збірник науково-практичних матеріалів «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Вип.4. Харків: Право; 2004. с. 74-80.
4. Ольховський ВА, Губин НМ, Каплуновський ПА. Заслуженний професор Н.С. Бокариус – основоположник криміналістического напрямлення отечественной судебно-медицинской науки. В: Збірник науково-практичних матеріалів «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Вип.4. Харків: Право; 2004. с. 84-91.
5. Каплуновський ПА, Сокол ВК. Судебно-медицинское значение диаметра радужной оболочки глаза при идентификации личности методом фотосовмещения. В: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу»; 2009 Вер 10-11. Харків: Оберіг; 2009. с. 277-8.
6. Ольховський ВО, Каплуновський ПА, Губін МВ, Гайнугдінова АА. Судово-медична ідентифікація померлої особи з урахуванням ступеня асиметрії обличчя та черепа. В: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Комплексний підхід при вирішенні проблеми ідентифікації невідомих осіб. Вітчизняний і міжнародний досвід». Вінниця: Нілан-ЛТД; 2017. с.116-7
7. Хижняк ВВ, Дунаєв ОВ, Лукашевич НМ. Судово-медична ідентифікація адептів «Груп смерті», «Синій кит». В: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Комплексний підхід при вирішенні проблеми ідентифікації невідомих осіб. Вітчизняний і міжнародний досвід». Вінниця: Нілан-ЛТД; 2017. с.133-8
8. Лесовой ВН, Ольховский ВА, Бондаренко ВВ. Научные труды заслуженного профессора Н.С.Бокариуса – незабываемый вклад в развитие отечественной судебной медицины. В: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Впровадження сучасних наукових досягнень в судову експертизу»; 2009 Вер 10-11. Харків: Оберіг; 2009. с. 15-30.

References:

1. Lisovyi VM, Ol'khovs'kyi VO, Robak ІЮ. Narodzhennia kafedry (Utochnennia daty zasnuvannia kafedry sudovoi medytsyny, medychnoho pravoznavstva im. zasluzhenoho profesora M.S. Bokariusa Kharkivs'koho natsional'noho

- medychnoho universytetu) [Birth of the Department (Clarification of the date of founding of the Chair of Forensic Medicine, Medical Law named after Honored Professor MS Bokarius of Kharkiv National Medical University)]. V: Zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Novi sudovo-medychni pidkhody do vyrishennia problem mekhanichnoi travmy". Odesa: Ekolohiia; 2017. s. 152-3. (in Ukrainian)
2. BSE. Moskva; 1970. T. 3: Bokarius Nikolay Sergeevich [Bokarius Nikolay Sergeevich]; 1970. s. 470. (in Russian)
  3. Tsybmal ML, Derecha LM. Rol' M.S. Bokariusa u stanovlenni vitchyznianoï kryminalistyky i sudovoi ekspertyzy [The role of MS Bokarius in the formation of domestic forensics and forensic examination]. V: Zbirnyk naukovo-praktychnykh materialiv "Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky". Vyp.4. Kharkiv: Pravo; 2004. s. 74-80. (in Ukrainian)
  4. Ol'khovskiy VA, Gubin NM, Kaplunovskiy PA. Zasluzhennyi professor N.S. Bokarius – osnovopolozhnik kriminalisticheskogo napravleniya otechestvennoy sudebno-meditsinskoy nauki [Honored Professor N.S. Bokarius - the founder of the forensic field of domestic forensic science]. V: Zbirnyk naukovo-praktychnykh materialiv "Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky". Vyp.4. Kharkiv: Pravo; 2004. s. 84-91. (in Russian)
  5. Kaplunovskiy PA, Sokol VK. Sudebno-meditsinskoe znachenie diametra raduzhnoy obolochki glaza pri identifikatsii lichnosti metodom fotosovmeshcheniya [Forensic value of the diameter of the iris of the eye when identifying a person using the photo-alignment method]. V: Zbirnyk materialiv Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen' v sudovu ekspertyzu"; 2009 Ver 10-11. Kharkiv: Oberih; 2009. s. 277-8. (in Russian)
  6. Ol'khovs'kyi VO, Kaplunovs'kyi PA, Hubin MV, Hainutdinova AA. Sudovo-medychna identyfikatsiia pomerloi osoby z urakhuvanniam stupenia asymetrii oblychchia ta cherepa [Forensic identification of a deceased person with regard to the degree of asymmetry of the face and skull]. V: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Komlesnyi pidkhid pry vyrishenni problemy identyfikatsii nevidomykh osib. Vitchyzniani i mizhnarodnyi dosvid". Vinnytsia: Nilan-LTD; 2017. s.116-7. (in Ukrainian)
  7. Khyzhniak VV, Dunaiev OV, Lukashevych NM. Sudovo-medychna identyfikatsiia adeptiv "Hrup smerti", "Synii kyt" [Forensic identification of adherents of Death Groups, Blue Whale]. V: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Kompleksnyi pidkhid pry vyrishenni problemy identyfikatsii nevidomykh osib. Vitchyzniani i mizhnarodnyi dosvid". Vinnytsia: Nilan-LTD; 2017. s.133-8. (in Ukrainian)
  8. Lesovoy VN, Ol'khovskiy VA, Bondarenko VV. Nauchnye trudy zasluženogo profesora N.S.Bokariusa – nezabyvaemyi vklad v razvitie otechestvennoy sudebnoy meditsyny [Scientific works of the Honored Professor N.S. Bokarius - an unforgettable contribution to the development of domestic forensic medicine]. V: Zbirnyk materialiv Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu "Vprovadzhennia suchasnykh naukovykh dosiahnen' v sudovu ekspertyzu"; 2009 Ver 10-11. Kharkiv: Oberih; 2009. s. 15-30. (in Russian)

ПРИОРИТЕТ ХАРЬКОВСКОЙ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ШКОЛЫ В РАЗРАБОТКЕ ВОПРОСОВ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЛИЦ

Ольховский В.А., Кравченко Ю.Н., Губин Н.В., Бондаренко В.В., Сокол В.К.

Резюме. Статья посвящена вкладу профессоров и преподавателей кафедры судебной медицины, медицинского права-ведения им. заслуженного профессора Н.С. Бокариуса Харьковского национального медицинского университета в научную разработку вопросов идентификации лиц в судебно-медицинской практике. Подчеркнута приоритетность харьковских ученых в исследовании данного вопроса. Приведены и проанализированы в хронологическом порядке основные фундаментальные научные работы харьковских судебных медиков и их весомый вклад в развитие отечественными учеными проблемы судебно-медицинской идентификации лиц, начиная с середины XIX и до начала XXI веков.

Ключевые слова: судебная медицина, идентификация лиц, харьковская судебно-медицинская школа

PRIORITY OF KHARKIV FORENSIC-MEDICAL SCHOOL IN DEVELOPMENT OF ISSUES OF IDENTIFICATION OF PERSONS

Olkhovsky V.O., Kravchenko Yu.M., Gubin M.V., Bondarenko V.V., Sokol V.K.

Summary. The article is devoted to the contribution of professors and teachers of the chair of forensic medicine, medical jurisprudence. Honored Professor M.S. Bokarius Kharkiv National Medical University in the scientific development of identification of persons in forensic medicine. The priority of Kharkov scientists in the study of this issue was emphasized. The main fundamental scientific works of Kharkiv forensic physicians and their significant contribution to the development of problems of forensic medical identification of individuals from the middle of the 19 th to the beginning of the 21st centuries were brought and analyzed in chronological order.

Keywords: forensic medicine, identification of persons, Kharkiv forensic-medical school